

„GLOBALNA KNJIŽEVNOST“ – U POTRAZI ZA DEFINICIJOM

U radu se razmatraju savremene teorije i značenja pridodata pojmu globalne književnosti u pokušaju da se pronađu provizorni odgovori na pitanja kao što su: Šta to znači kada književnost „postane globalna”? Kako se uređuje odnos između lokalnog utemeljenja i globalnog uspeha? Koje akademske discipline su potrebne da bi se analizirao ovaj novi / ne-tako-novi koncept?

Termin „globalizacija” tokom poslednje dve decenije stekao je takvu epistemičku moć, skoro mu i ne trebaju pokušaji objašnjenja. Konteksti u kojima se koristi toliko su raznoliki da je to uveliko više od koncepta. U pitanju je okvir u kom se iznose teorije i u kom se odvija razmišljanje. Prilično razmatrani „topografski zaokret”¹ u humanistici omogućen je pojavom globalnog prostora u kom ideje i vrednosti uzajamno deluju i međusobno se modifikuju.

Ipak, uprkos impresivnoj količini teorijskog rada koji obuhvata globalizovanje politike, društava ili disciplina, implikacije ove nove stvarnosti na polju književne produkcije i istraživanja nisu temeljno objašnjene. U ovom radu pokušaću da bliže razmotrim jedno pitanje u vezi s ovom složenom uslovljenošću i interakcijom: trenutne granice teorijskog predmeta – „globalne književnosti” – onako kako su postavljene u skorašnjim studijama iz različitih kulturnih i akademskih oblasti.

Moja pažnja neće biti usmerena na fenomen globalizacije kao takav niti na redefinisane komparativne književnosti u ovom kontekstu (što su pitanja kojima se bavi nekoliko radova u ovom izdanju).² Namesto toga, razmatraću teorije i značenja pridodata pojmu „globalne književnosti”. Šta za jedno delo ili pisca znači „postati globalan”? (Jednostavan odgovor bio bi: biti preveden na preko dvadeset jezika i, u skladu s tim, prodavati se u milionskim tiražima.) Da li je ovaj pojam koristan kao istraživačka kategorija? Koje književne discipline su najbolje opremljene da se bave takvim pitanjima? Najpre ću se pozabaviti kontekstima u kojima se raspravlja o „globalnoj književnosti” i pokušati da iz njih izdvojim nekoliko strategija (ako ne i pravih značenja) koje bi obezbedile legitimnost.

1. Od književne globalizacije do globalne književnosti

Globalizacija je prvi put upotrebljena da opiše „razvoj sve više integrisane globalne privrede koju naročito odlikuju slobodna trgovina, slobodni protok kapitala i korišćenje

¹ Videti: Frank, 2009; Weigel, 2009, za iscrpne preglede porekla i razvoja ovog procesa.

² Rad Oane Fotake objavljen je u zborniku *The Canonical Debate Today: Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries* (ed. Theo d' Haen, David Damrosch, Liviu Papadima) 2011. (Prim. prev.)

jeftinijih stranih tržišta radne snage” (www.merriam-webster.com). Ekonomski proces je postao povezan sa snažnim političkim i društvenim posledicama i interesima. Odgovarajući pojam na polju književnih studija nije bio „književna globalizacija”³ ni „globalna književnost” već, što je zaista zanimljivo, „svetska” ili „komparativna književnost”. Globalizacija je ubrzo stekla status fukoovskog znanja, kao neka vrsta sinonima za „postmodernost”,⁴ što je referentni okvir u koji se savremena književnost lako smeštala. Ovde se radi o obrascu transfera iz jednog polja (definisano napretkom postindustrijskog kapitalizma, razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija i sličnim) u drugo (kulturno/književno). Poteškoće koje prate takav prelaz istakao je Žan Besjer. Besjer komentariše diskontinuitet koji je teško prevazići:

Svaka direktna primena pojma ili stvarnosti globalizacije na drugim poljima, a naročito u književnostima, može delovati neutemeljeno, jer književna dela najčešće nisu pisana iz globalne perspektive, mada ona mogu da odražavaju tu globalnu perspektivu. (Bessière, 2001: 14)

Kod ovog termina postoji usađena višeznačnost koja ima svoje posledice: savremena književnost jeste/teži u određenoj meri da bude globalizovana, a istovremeno globalizacija predstavlja temu za razmišljanje u okvirima ove književnosti. Štaviše, ovaj transfer pretpostavlja pomeranje naglaska – sa procesa (globalizacije) na njen rezultat (postajanje globalnim). Slična diskurzivna (i epistemološka) dinamika bila je uključena u izmišljanje „Orijenta”, kako je istražio Edvard V. Said (u delu *Orijentalizam*, 1978). Transfer kao takav je problematičan jer ponovo aktivira mehanizam dominacije⁵ i stavlja izvorni diskurs u poziciju metanarativa koji pojašnjava (videti studije Besjera i Liotara).

Pristup Žana Besjera polazi od Burdijeove sociološke analize kulturno-umetničkog polja kao relativno autonomnog u odnosu na polje moći;⁶ time on ne probija granice Saïdove relativističke premise (koja bi mogla dovesti do toga da se globalizacija percipira kao jedan od konstrukata zamišljene geografije). Kad bismo ponovo pročitali Burdijea u ovom kontekstu, ta interakcija bi mogla dovesti do nastanka drugačije *forma mentis* i do onoga što je H. R. Jaus ranije nazvao „društvenom funkcijom književnosti” (*Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, 1969). Drugim rečima, književna globalizacija bi značila da se formira nova publika, koja je spremna da čita izvan nacionalnih književnih tradicija i da postepeno preradi neposredni ili širi društveni kontekst putem književnog predstavljanja.

³ Kada termin upotrebi jedan proslavljeni globalni pisac kao što je nobelovac Orhan Pamuk, njegovo značenje postaje nekako izobličeno tako da zvuči optimistično: „Umesto toga, Pamuk je govorio o 'književnoj globalizaciji sveta' i naznačio način na koji imaginacija romanopisca – kada se upotrebi da evocira 'drugog, stranca, neprijatelja koji rezonira u glavi svakog od nas' – može da bude moćna, oslobađajuća sila” (citirano u *The Washington Post*, 30. oktobar 2007).

⁴ Videti npr. Holovu kategoriju „globalnog postmodernog”: Hall, 1991.

⁵ Za kritički pogled na globalizaciju kao „doba carstva” videti: Negri, 2007.

⁶ Na primer u delu *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*.

2. Globalno kao *pharmakon*

Drugi, možda primereniji, najbliži rod za vrstu „globalna književnost” jeste postkolonijalna teorija. Sagledan kao odstupanje od imperijalizma, globalni zaokret deluje kao iskupljenje, lek za boljke postkolonijalizma, kako ocenjuje Piter Kalini. I pritom dodaje: „Drugim rečima, mi moramo da procenimo da li teorija globalizacije predstavlja logičnu sledeću fazu postkolonijalne nauke o književnosti ili ne” (Kalliney, 2002: 52). Ipak, kada Linda Hačen traži put izvan rigidnog obrasca nacionalnih književnih istorija, ona otkriva samo povratak teleološkom modelu korišćenom u evropskim književnim istorijskim narativima u devetnaestom veku. Hačen inscenira kulturnu dramu o čijem će se značenju tek odlučivati: „Raniji evropski imperijalizam je stvorio mrežu globalne posvećenosti” (oslanjajući se na rad Stjuarta Hoola o globalizaciji i etnicitetu); jedina dobit jeste to što „nacija sada više nije jedina dominantna određujuća sila u nadnacionalnim imperijalizmima” (Hutcheon, 2003: 25). Drugim rečima, globalizacija kao teorijski konstrukt teži ka samopotkopavanju i dekonstrukciji koja funkcioniše tako što vesternizaciju ili amerikanizaciju okreće protiv njih samih (v. Apaduraj, 2011; Jay, 2001).

Veće pouzdanje u pogledu heurističke vrednosti „globalne književnosti” pokazuje Vilašini Kupan u studiji „Svetska književnost i globalna teorija: komparativna književnost za novi milenijum” (Cooppan, 2001). Pojava „transnacionalne, transregionalne, globalne književnosti”, kako je ona naziva, uključuje u podjednako meri preradu književne tradicije (ili tradicija) iz prošlosti. Onom istom starom korpusu potrebna su nova čitanja da bi preživeo. Na tragu paradigmatškog narativa Homija Babe (v. Baba, 2004), Kupan se usredsređuje na „kolonizovane, migrante, izbeglice” i njihovo književno stvaralaštvo/predstavljanje. Ipak, ne možemo da se ne zapitamo da li je ovo prebacivanje današnjih istraživačkih metodologija na književne tradicije iz prošlosti opravdanije od putovanja savremenih teorija iz discipline u disciplinu. Ona iznosi tezu da se najprikladniji i najdelotvorniji uticaj globalizacije na polju književnih studija tiče preobražaja publike i čitalačkih praksi: „[...] svi mi bismo mogli da počnemo da čitamo globalno. Globalizovano čitanje je značilo odustajanje od izvesnosti centra u korist poteškoća diseminacije” (Cooppan, 2001: 39). Jasno je zašto je ovaj zaokret veoma privlačan postkolonijalnom razmišljanju.

3. Egzilantsko ili migrantsko pisanje?

Prelazak s krugova recepcije na krugove produkcije dešava se kada razmotrimo okolnosti pod kojima se globalna književnost oblikuje. U tom smislu, nesumnjivo privilegovana kategorija jeste kategorija pisaca-egzilantata/migranata. Mešovito polje „studija dijaspore” tako je postalo vrlo prikladno za analizu efekata globalizacije na savremeno pisanje. „Dijasporizacija i globalizacija stoga bi se mogle smatrati vršnjačkim procesima, pri čemu globalizacija ima najviše uticaja na savremenu fazu”, iznosi Mišel Rajs u radu „Teorijsko razmatranje dijaspore: pogledi na 'klasičnu' i 'savremenu' dijasporu” (Reis, 2004: 47). Rajs prihvata Apadurajev (Apaduraj, 2011) prikaz izjednačavajućeg efekta glo-

balizacije kad su u pitanju javna i privatna sfera, društvene klase, lokalno i nacionalno i sl. Savremene dijaspore mnogo su bolje povezane s matičnim zemljama nego bilo kada u prošlosti; njihov nastanak i postojanje su dedramatizovani. Šta ovo podrazumeva kada je reč o književnom stvaralaštvu poreklom iz ovih („virtuelnih” kao i „zamišljenih”) „zajednica”?

Prednosti spoljašnje pozicije uočili su teoretičari kao što su Paskal Kazanova i Džon Nojbauer kada su pisali o mogućnosti transnacionalne, evropske književnosti (v. Casanova, 1999; Neubauer, 2009). Na većoj skali, iskustvo cirkulisanja između kultura i jezika pokazalo se idealnim za pojavu drugačijeg načina bivstvovanja u svetu. U skorije vreme, koncept „migrantskog pisanja” često menja (kao prikladniji kontekstu) koncept „egzilantske književnosti” (v. Walkowitz, 2006; Mardorossian, 2002). Da li onda migrantsku književnost treba čitati kao globalnu književnost? Definitivno ne (uvek). Oba koncepta uključuju oklevanje između namere (koja se vidi po izboru tema, na primer) i dejstva (velikog opticaja ostvarenog putem prevoda, adaptacija itd.). Lokalni, „veoma turski” karakter mnogih romana Orhana Pamuka ne sprečava ih da putuju globalno. Štaviše, tipologija koja uključuje iskustvo pisca u toj meri da određuje prirodu njegovog/njenog pisanja prikazuje uzak deterministički pogled na književno stvaranje.

4. Globalno popularno

Ne morate da budete revnosta promatrač kulturnog tržišta da biste primetili da je pop kultura mnogo više globalizovana od visoke kulture. Književnost za decu (*Narnija* ili serijal o Hariju Poteru, da ukažemo na očigledno), stripovi ili naučna fantastika već dugo su globalno na ceni. U pronicljivom eseju čija su tema promene – i izazovi – koje donosi globalizacija, Zighild Bogumil čitaocima skreće pažnju i na potencijal novih medija. Budući da je razumevanje tekstualnosti korenito preoblikovano internetom, hipertekstom ili u skorije vreme idejom književne kulture „otvorenog pristupa” (v. Murray, 2010), ova teoretičarka se zalaže za šire značenje „globalne književnosti”:

S jedne strane, ona podrazumeva želju da se književnost otvori ka drugim kulturnim praksama tako da deluje kao jedna od njih, a s druge, podrazumeva zahtev da se uzmu u obzir sve vrste tekstova u smislu roda kao i geografskog porekla. [...] Zbog toga ideja svetske književnosti, čak i kada se odnosi na knjige i estetiku u najočiglednijem smislu, kao što je pomenuto, nije prikladna i mora da se zameni terminom „globalna književnost”. (Bogumil, 2001: 48)

Da bi opravdala – ako bi to bio slučaj – upotrebu ove teorijske kovanice, „globalna književnost” mora da uspostavi, s jedne strane, mrežu referenci koje upućuju na druge srodne koncepte (što su uglavnom svetska i komparativna književnost, ali i „lokalna” / nacionalna književnost) i da se, s druge strane, jasno razlikuje od svih njih. Šta znači „globalna” kad je reč o književnosti?

Ogromno je iskušenje da je protumačimo kao sinonim za „svetsku književnost”. Ovde neću davati pregled impresivne količine naučnih studija⁷ objavljenih proteklih go-

⁷ Najuticajnija od njih je studija Dejvida Damroša *What Is World Literature?* (Damrosch, 2003).

dina a posvećenih teorijskom razmatranju svetske književnosti, koje kreću od Geteovog koncepta *Weltliteratur*, revalorizuju doprinos nemačke škole stilističke kritike (uglavnom Eriha Auerbaha), sve do uključivanja trenutnih dešavanja u okviru discipline komparativne književnosti. Umesto toga, korisnije je pokazati zašto „globalna” ovde ne znači „svetska”.

Pre svega, zato što „globalna književnost” ukazuje na opštu čitalačku publiku, dok je odrednica „svetska književnost” stvar kritičkog odgovora i stvaranja kanona.⁸ Činjenica da je i književna tradicija postala globalna (putem školskih i univerzitetskih nastavnih programa, migracija obrazovanih itd.) ne znači da ta dva koncepta postaju međusobno zamenjiva. Korpus globalne književnosti se možda pomera prema susretu sa globalnom čitalačkom publikom, kako predočava Dejvid Damroš napomenom o tendenciji širenja svetske književnosti (v. Damrosch, 2000: 7–19). Ipak, „globalna” evocira savremenost, dok „svetska” u sintagmi „svetska književnost” obuhvata prošlost i time pokreće niz pitanja o kulturnom dijalogu i tumačenju.

Kada Džon Pajzer istražujući odnose između Geteove prvobitne ideje o *Weltliteratur* i njene savremene putanje ova dva termina upotrebljava kao sinonime,⁹ on to možda čini kao argument u korist kontinuiteta ovog prvog koncepta koji teži da naglasi. Oba termina upućuju na širu predstavu „stvarnog” koja je naravno pod uticajem opštih sistema percepcije svog vremena.

U svom teorijskom predlogu veoma je precizan Ijan Baukom, koji razlikuje dve upotrebe globalnih studija književnosti (kao okvira za „globalit” koji nastaje u toj oblasti), u svojstvu „projekta” i u svojstvu „metoda”:

Pod projektom mislim na poziv da se književne studije preoblikuju u studije nečega što se naziva globalnom književnošću. Pod metodom podrazumevam globalno širenje određenih načina proučavanja nečega što se zove književnost. (Baucom, 2001: 162)

Globalna književnost zasigurno predstavlja realnu fazu u dugoj istoriji, fazu obeleženu uvećanom svešću o međupovezanosti književnih kultura.

Predložila bih da se „književnost” i „globalna književnost” posmatraju kao da dele dodatak uključen u njihovo šire značenje (ukupnost književne produkcije...), dok su uža značenja raznolika (estetska vrednost, kanonski značaj, „literarnost”, s jedne strane, a aktivirani tematski i kontekstualni aspekti s druge). Ova dva koncepta se mešaju, ali ne mogu menjati jedan drugog.

⁸ U uticajnoj studiji o „Svetskoj književnosti i svetskoj politici: u potrazi za istraživačkim planom”, objavljenoj u časopisu *Global Society* (2003), Džerard Holden piše: „Danas je verovatnije da će se termin [svetska književnost] upotrebiti da označi ukupnost, ili ono najbolje od prošle i sadašnje globalne književne produkcije” (Holden, 2003: 231). A nekoliko redova ispod toga: „[...] u engleskom češće korišćen da označi predmet komparativne književnosti” (231). Postoji naravno nekoliko pitanja koja ovde treba dalje istražiti („ukupnost” nasuprot „najboljem”; „prošla” i „sadašnja” u vezi sa „globalnom”). U svakom slučaju, ideja o svetskoj književnosti je usredsređena na vrednost u užem smislu.

⁹ „Globalizacijom svetske privrede stvara se istinska svetska književnost, drugim rečima globalna književnost” (Pizer, 2000: 213–227).

Razlika između *globalne* i „komparativne književnosti” čini se na neki način određenijom (predmet vs. disciplina). Pristup komparativne književnosti uvek je bio relacionali i transnacionalni; samo što je sada gustina uključenih kontakata i mreža ogromna.¹⁰ Ne treba ni napominjati da su tradicionalna ideja književnog uticaja i podrazumevane hijerarhijske konstrukcije prevaziđeni. Kako Zighild Bogumil tvrdi, globalna književnost nije: zbir svih književnosti sveta, skup najznačajnijih/najuticajnijih književnosti, niti grupa onih funkcionalno povezanih (Bogumil, 2001: 51).

U tom pogledu – globalna književnost kao ponovno tumačenje tradicionalnog opsega komparativne književnosti – metafora talasa koju Franko Moreti koristi da objasni „veliko nepročitano” čini se veoma prikladnom zbog svoje sposobnosti da „primeti uniformnost koja okružuje prvobitnu raznolikost” (Moretti, 2000). Stoga je ironija uključena u podudarnost krize komparativne književnosti i uspona globalnih književnih studija¹¹ samo stvar za trenutnu zabrinutost, budući da je komparativna književnost sposobna da svoje alate iznova podesi da bi se izborila s ovim izazovnim predmetom.

Verovatno će biti od pomoći da se globalna književnost sagleda kao nešto što obuhvata dve faze, a slično je i s komparativnom književnošću: modernu fazu koju odlikuje direktan kulturni kontakt i uticaj (Moretijev obrazac drveta) i noviju fazu koja uključuje u manjoj meri ponovna čitanja i stvaranje vrednosti, a u većoj osećaj brzih tokova cirkulisanja – binarni kod koji se brzo razvija a napravljen je na logici uspeha i neuspeha.

Konačno, izgleda da je složena dijalektika „globalnog” i „lokalnog” razrešena sintezom u „glokarno”.¹² Koliko god da se to može učiniti podesnim, „globalno” nije samo produžetak ili prevođenje lokalnog. Ono nije ni homogeno ni jednostavno za razumevanje. I „globalno” i „lokalno” su složeni termini. Analizirajući zamršene predstave uključene u njihovu konstrukciju, Alen Čan piše:

Još više uznemirava to što izgleda da mi apriori znamo šta je globalno a šta lokalno, i pre nego što se pojava prizove. Čak postoji mnogo globalnih fenomena koji su doslovno postali univerzalni mada se retko opisuju na taj način. Automobile i telefone ne nazivamo globalnim, još manje zapadnim; oni su samo moderni. [...] postoje podrazumevani vrednosni sudovi koji se vezuju za globalno i lokalno i pored naših svesrdnih napora da ih definišemo neutralnim, analitičkim terminima. Njihov relativni pozicioni status upisuje ili odražava hijerarhiju poput zamka. (Chun, 2009: 345)

Isto važi i za odnos između nacionalnih književnosti i globalne književnosti. Potonja nije zbir nacionalnih književnosti već dovodi u pitanje samu relevantnost tog koncepta i stoga je izaziva da se preosmisli.

*

Zaključak ovog ispitivanja ne može da ne bude provizoran i umeren. „Globalna književnost” je koncept čije resurse i heurističku snagu treba dalje proveravati. Po svoj pri-

¹⁰ Za provokativno i pronicljivo tumačenje stanja discipline u globalna vremena videti: Saussy, 2006.

¹¹ Ovo je primetio Frančesko Lorigo u svojoj studiji: Loriggio, 2004.

¹² Sociološki upućenu analizu „glokarnog” sprovodi Robert Erik Livingston (v. Livingston, 2001).

lici, „bio bi to rezultat komparativne metode koja književnost posmatra kao heterotopije koje istovremeno čine celinu” (Bogumil, 2001: 52). U discipline ili interdisciplinarnih projekata pozvane da se razviju i oviče ubrajaju se, između ostalih, studije književnosti i kulture, prostorne studije,¹³ čak i književni međunarodni odnosi (prema: Holden, 2003), kulturna istorija, pa i etnografija (v. Clifford, 1988). I na kraju, ali ne manje važno, *globalne književne studije*, koje prolaze kroz sličan proces razvoja.

IZVORI:

- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. (S. Miletić, prev.). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Baba, H. K. (2004). *Smeštanje kulture*. (R. Jovanović, prev.). Beograd: Beogradski krug.
- Baucom, I. (2001). “Globalit, Inc.: Or, the Cultural Logic of Global Literary Studies”. *PMLA* 116: 1, 158–172.
- Bessière, J. (2001). “How to Reform Comparative Literature’s Paradigms in the Age of Globalization”. *Neohelicon* 28: 1, 13–24.
- Bogumil, S. (2001). “Comparative Literature, Globalization, and Heterotopia”. *Neohelicon* 28: 1, 43–54.
- Burdije, P. (2003). *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*. (V. Kapor i dr., prev.). Novi Sad: Svetovi.
- Casanova, P. (1999). *La République mondiale des lettres*. Paris: Seuil.
- Chun, A. (2009). “On the Geopolitics of Identity”. *Anthropological Theory* 9: 3, 331–349.
- Clifford, J. (1988). *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Cooppan, V. (2001). “World Literature and Global Theory: Comparative Literature for the New Millennium”. *Symploke* 9: 1/2, 15–43.
- Damrosch, D. (2000). “World Literature Today: From the Old World to the Whole World”. *Symploke* 8: 1/2, 7–19.
- Damrosch, D. (2003). *What Is World Literature?*. Princeton: Princeton University Press.
- Frank, M. C. (2009). “Imaginative Geography as a Travelling Concept”. *European Journal of English Studies* 13 (1), 61–77.
- Hall, S. (1991). “The Local and the Global: Globalization and Ethnicity”. *Culture, Globalization, and the World-System*. (A. D. King, ed.). Binghamton (NY): Department of Art and Art History, State University of New York at Binghamton, 19–39.
- Holden, G. (2003). “World Literature and World Politics: In Search of a Research Agenda”. *Global Society* 17: 3, 229–252.
- Hutcheon, L. (2003). “Postcolonial Witnessing – and Beyond: Rethinking Literary History Today”. *Neohelicon* 30, 13–30.
- Jay, P. (2001). “Beyond Discipline? Globalization and the Future of English”. *PMLA* 116: Globalizing Literary Studies, 32–47.
- Kalliney, P. (2002). “Globalization, Postcoloniality, and the Problem of Literary Studies in the *Satanic Verses*”. *Modern Fiction Studies* 48: 1, 50–82.
- Livingston, R. E. (2001). “Glocal Knowledges: Agency and Place in Literary Studies”. *PMLA* 116: Globalizing Literary Studies, 145–157.
- Loriggio, F. (2004). “Disciplinary Memory as Cultural History: Comparative Literature, Globalization, and the Categories of Criticism”. *Comparative Literature Studies* 41: 1, 49–79.
- Mardorossian, C. M. (2002). “From Literature of Exile to Migrant Literature”. *Modern Language Studies* 32: 2, 15–33.
- Moretti, F. (2000). “Conjectures on World Literature”. *New Left Review* 1, 54–68.
- Murray, S. (2010). “Remix my Lit: Towards an Open Access Literary Culture”. *Convergence* 16: 1, 23–38.
- Negri, A. (2007). “Art and Culture in the Age of Empire and the Time of the Multitudes”. *SubStance*, 112, 36: 1, 47–55.

¹³ Čije ponovno osmišljavanje zagovara Gajatri Spivak. Videti: Spivak, 2003.

- Neubauer, J. (2009). "Voices from Exile: A Literature for Europe?". *European Review* 17: 1, 133–148.
- Pizer, J. (2000). "Goethe's 'World Literature' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization". *Comparative Literature* 52: 3, 213–227.
- Reis, M. (2004). "Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora". *International Migration* 42: 2, 41–60.
- Saussy, H. (ed.). (2006). *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Spivak, G. C. (2003). *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Walkowitz, R. L. (2006). "The Location of Literature: The Transnational Book and the Migrant Writer". *Contemporary Literature* 47: 4, 527–545.
- Weigel, S. (2009). "On the 'Topographical Turn': Concepts of Space in Cultural Studies and *Kulturwissenschaften*. A Cartographic Feud". *European Review* 17: 1, 187–201.

(S engleskog prevela Bojana Aćamović)